

Revisiting the Cultural History of Rosewater in Iran

Morteza Hessari¹

Department of Prehistory, Iranian Center for Archaeological Research, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran. Email: M.hessari@richt.ir, mhessari@yahoo.de

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 2025-11-27

Received in revised form
2026-07-16

Accepted 2026-08-26

Available online 2026-10-09

Keywords:

Red Rose (Muhammadi),
Iranian Rosewater,
Artistic object and Works,
Pre- and Post-Islamic Periods,
Cultural History.

ABSTRACT

Objective: The principal objective of this study is to establish a historical and archaeological framework for understanding the origins, development, production, use, and circulation of rosewater in Iran, from antiquity through the Qajar period. By bringing together archaeological, technological, artistic, and documentary evidence, the study seeks to contribute to a more comprehensive understanding of the cultural history of the rose and Iranian rosewater and its significance within the broader history of Iranian material and intangible cultural heritage.

Method: This study uses a cultural-historical approach centered on cultural knowledge, its history and transmission, and tangible and intangible cultural materials. It examines distillation, rosewater production, and rosewater containers as evidence of technological and cultural practices in ancient Iran. Through comparative analysis of archaeological artifacts and historical documents, it identifies continuities and transformations relative to neighboring cultures. It also explores cultural connections between pre-Islamic and Islamic Iran through the production, use, and transmission of rosewater and its material culture. Sources include archaeological artifacts, museum collections, architectural decorations, and historical documents. Rosewater is treated not merely as a product but as a cultural phenomenon revealing knowledge, technology, art, and social-economic exchange across historical periods. The main goal is to establish a scientific and historical framework for studying the origins, development, production, and use of rosewater in Iran from antiquity to the Qajar period, contributing to a clearer understanding of the long-term cultural history of the rose and rosewater in Iran and the region.

Results: Based on the available historical and archaeological evidence, the history of the Persian rose and the practice of rosewater distillation in Iran can be traced back, at least tentatively, to the mid-first millennium BCE. Throughout the historical periods under consideration, rosewater appears to have had not only cultural and medicinal significance but also religious and ritual functions, including its use in practices associated with purification and ceremonial contexts.

Conclusions: Its continued use in Iranian religious and cultural traditions, including Islamic and Zoroastrian contexts, suggests cultural continuity, though rosewater's functions and meanings varied across periods and communities. Historical texts from the pre-Islamic, early Islamic, and Safavid periods evidence its production, use, and circulation as a traded commodity. Archaeological artifacts, rosewater-related vessels, and architectural decorations further attest to its enduring cultural significance. Together, these material and documentary sources provide a key basis for examining the Persian rose and rosewater in Iranian technology, ritual, commerce, art, and cultural history.

Cite this article: Hessari, M., (2026). Revisiting the Cultural History of Rosewater in Iran. *Iranian Journal of Anthropological Research*, 16(1): 34-61. <https://doi.org/10.22059/ijar.2026.407148.459949>

© The author(s) retain the copyright.

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/ijar.2026.407148.459949>

Introduction

This article adopts a cultural-historical approach, understood as a research method within cultural anthropology and archaeology, to examine the culture of the Iranian rose (Gol-e Sorkh) from two complementary perspectives.

First, it investigates the material culture associated with the Persian rose, the development of distillation practices, and the various types of vessels used for rosewater across different historical periods in Iran. Particular attention is given to archaeological and museum objects, as well as to representations and decorative elements preserved in historical architecture.

Second, the study examines historical and documentary evidence concerning the production, use, exchange, and trade of Iranian rosewater. These documentary sources are treated as important evidence for understanding the economic and social dimensions of rosewater and its place within wider networks of production and commerce.

By bringing together material and documentary evidence, the research seeks to reconstruct the cultural history of the Persian rose and rosewater, with particular emphasis on distillation technologies, artistic traditions, historical ethnology, and commercial practices in Iran. The material examined includes cultural artifacts preserved in public and private museums in Iran and in collections abroad, as well as architectural decorations in historical buildings, including mosques, madrasas, and other institutional structures.

Finally, documentary evidence from merchants' records and commercial archives, particularly those dating to the Safavid period, will be examined to provide further insight into the production, circulation, and economic significance of rosewater. By integrating these different categories of evidence, the study aims to develop a more comprehensive understanding of the historical and cultural significance of the rose and rosewater in Iran and to clarify their place within the broader history of Iranian technology, art, commerce, and cultural heritage.

Method

This study adopts a cultural-historical approach that places cultural knowledge, the history and transmission of cultural knowledge, and both tangible and intangible cultural materials at the center of the analysis. Within this framework, cultural indicators associated with distillation, rosewater production, and rosewater containers are examined as evidence for the development of technological and cultural practices in ancient Iran. Through a comparative analysis of archaeological artifacts and relevant historical documents, the study seeks to identify both continuities and transformations in these practices in relation to those of neighboring cultures (Burke, 2024: 2–3; Eggert, 2010; Assmann, 2007).

This approach further explores the cultural connections between pre-Islamic and Islamic-period communities in Iran through the production, use, and transmission of rosewater and its associated material culture. Particular attention is given to archaeological artifacts, museum collections, architectural decorations, and historical documents as sources for reconstructing aspects of Iran's cultural and historical memory. Rather than treating rosewater solely as a product, the study considers it as a cultural phenomenon through which knowledge, technological practices, artistic traditions, and patterns of social and economic exchange may be traced across different historical periods.

The primary goal of this research is to establish a scientific and historical framework for investigating the origins, development, production, and use of rosewater in Iran from antiquity through the Qajar period. By integrating archaeological, technological, artistic, and documentary evidence, the study aims to contribute to a clearer understanding of the long-term

cultural history of the rose and rosewater in Iran and their place within the broader cultural heritage of the region.

Background of the Persian Rose and Distillation in Ancient Iran

In historical studies of the Persian rose, Iran has frequently been identified as an important region in the cultivation, use, and cultural history of the rose. Evidence for the presence and transmission of roses across the ancient world has been discussed from the first millennium BCE onward, including regions of Asia Minor, ancient Phoenicia, Thrace, Macedonia, Greece, and Egypt, as well as areas further east, including India and China (Jaksch, 2012: 7; Laufer, 2018: 8–10; Kafi and Riazi, 2002; Giebelmann, 2004: 54). The precise chronology and routes of this transmission, however, remain subjects of scholarly discussion and should be evaluated in relation to the archaeological, botanical, and textual evidence available for each region.

Archaeological discoveries from ancient Iranian sites provide important evidence for the history of distillation technologies. Among the notable examples are pottery distillation vessels reported from the ancient site of Kaluoraz in Gilan Province and from the Sagzabad archaeological site in Qazvin Province (Figs. 1–2). These vessels, including forms described as Atr Dozdak and comparable alembic-like apparatuses, provide evidence for the development of distillation technologies in Iran. Their forms and technological principles can be compared with apparatuses documented in later Islamic periods and with traditional Iranian distillation systems used for the production of rosewater. In traditional rosewater production, running water is used to cool the condenser, demonstrating a technological principle that has remained recognizable in later distillation practices (Nikbakht and Kafi, 2008: 252; Bagheri Ghaleh *et al.* 2025: 8–9, figs. 10–11; Sezgin, 2003).

Rosewater has also played an important role in Iranian cultural practices, where it has been associated with ceremonies, festivals, ritual practices, food, and medicine. Evidence for these different uses extends across several historical periods, although their specific meanings and functions changed over time (Fragner, 1984: 358). The linguistic history of the rose is likewise relevant to the study of its cultural transmission. The relationship proposed between the Avestan term *vardda* and later forms associated with Greek *wrodon* and Latin *rosa* has been discussed in previous scholarship (Giebelmann, 2004: 54). Such linguistic evidence may contribute to the study of the wider cultural history of the rose, although linguistic development should be considered alongside archaeological and historical evidence rather than treated independently.

The continued use of rosewater in Iranian ceremonial contexts, including Nowruz, mourning practices, and purification rituals, provides evidence for the persistence and transformation of rosewater-related traditions across different religious and historical contexts. Such practices can be examined in relation to both Zoroastrian and Islamic traditions, while recognizing that their meanings and ritual functions were not necessarily identical in different periods and communities (Langer, 2012).

Documentation of Cultural Artifacts and Historical Sources

This section presents selected archaeological and cultural artifacts, architectural representations, and historical documents relating to the rose and rosewater in Iran from antiquity through the Qajar period. These sources are considered together in order to examine changes and continuities in the production, use, representation, and circulation of rosewater.

Cultural Artifacts

1. Sasanian Reliefs and Related Representations

Several Sasanian artistic monuments have been interpreted as containing floral and rose-related motifs. One example discussed in the literature is a relief at Tang-e Ghandil near Kouh-e Cheshmeh-Nar in Fars Province, attributed to the reign of Bahram II. The scene has been interpreted as representing the king together with Queen Shapurdukhtak, with a floral element presented in a ceremonial context (Herrmann 1983; fig. 8). Such representations are potentially relevant to the cultural history of flowers in Sasanian Iran; however, the identification of a particular floral element specifically as a rose should be based on the iconographic evidence and the relevant specialist literature.

A further example is a painted manuscript page associated with the *Chahar Maqala* (Four Discourses) of Nizami Aruzi, dated in the manuscript tradition to the medieval Islamic period and preserved in the Turkish and Islamic Arts Museum in Istanbul. The principal scene depicts a physician attending to a patient. Of particular interest here is the vessel represented in the lower-left portion of the composition, which resembles an *ibriq* (ewer) or a vessel that may have been used for liquids such as rosewater. Its interpretation as a rosewater sprinkler should therefore be regarded as a functional identification requiring comparison with securely identified examples.

This representation can be compared with later rosewater sprinklers, including a gold-inlaid vessel attributed to the Qajar period and preserved in a museum collection in Tehran (fig. 9). Such comparisons are useful for investigating the continuity and transformation of vessel forms associated with the presentation and use of rosewater.

Distillation components and apparatuses dating from approximately the 3rd–4th centuries AH through later Islamic periods are preserved in several museum and private collections, including the Khalili Collection, the Museum Angewandte Kunst in Frankfurt, and The Metropolitan Museum of Art (fig. 10; Sezgin, 2003: 126; Venezia, 2016). These objects provide comparative material for examining the development of distillation technology and the material culture associated with aromatic substances.

The Safavid period represents another important phase in the history of Iranian rosewater culture. Following the establishment of the Safavid state in 1501 CE, major political centers included Tabriz, Qazvin, and Isfahan. The political consolidation of the state and the development of urban, commercial, and artistic institutions created conditions in which the production, consumption, and circulation of various luxury and medicinal products could expand (Savagheb *et al.* 2020: 20).

2. Safavid-Era Rosewater Vessels

Rosewater-related vessels attributed to the Safavid period are preserved in a number of Iranian and international collections, including the National Museum of Iran in Tehran, the Astan Quds Museum in Mashhad, and the British Museum. These objects were produced in different materials, including metal, silver, steel, and ceramic. Their forms and decoration provide evidence for the social and material contexts in which rosewater was stored, presented, and used. Comparative examination of these vessels can help distinguish objects specifically associated with rosewater from more general liquid containers and can contribute to the study of the changing material culture of rosewater during the Safavid period (Hassan Zadeh and Attar Zadeh, 2024: 29–33; fig. 11).

3. Qajar-Period Art and Architecture

During the Qajar period, traditions associated with the use and presentation of rosewater continued in Iranian society. Rosewater vessels made of materials such as copper, ceramic, and other metals are represented in museum collections and provide evidence for the continued importance of rosewater in domestic, ceremonial, and social contexts.

Architectural decoration also provides an additional category of evidence. Floral motifs, including representations that may be identified as roses, occur in the decoration of historical buildings, including mosques, madrasas, and other public and religious structures in cities such as Tehran, Isfahan, and Shiraz (Momeni and Masoudi, 2017: 101; fig. 13). These representations should be examined not simply as decorative motifs but in relation to their broader symbolic, artistic, and cultural contexts.

Historical Documents

1. Historical Texts

References to roses and rosewater occur in Islamic-period literary and religious texts. Some narratives concerning the Mi'raj, the ascension of the Prophet Muhammad, associate the rose with sacred or spiritual meanings (Tabarsi/Mirbagheri, 1365: 44–45). Such textual references are relevant to the study of the symbolic dimensions of the rose and rosewater, although the chronological context and textual transmission of each source must be considered carefully.

2. Safavid Commercial Documents

Commercial and administrative documents from the Safavid period provide an additional and particularly valuable source for investigating the economic history of rosewater. Accounts associated with Armenian merchants and commercial communities in Isfahan contain information concerning the circulation and trade of various commodities, including, where documented, rosewater. These records can potentially illuminate commercial routes connecting Iran with wider regional and international markets, including the Persian Gulf, India, and Europe (Denzel, 2024: 12–16).

Taken together, archaeological artifacts, architectural representations, technological remains, and documentary sources provide complementary evidence for reconstructing the history of the Persian rose and rosewater in Iran. Their comparative study makes it possible to investigate not only the history of distillation technology, but also the changing cultural meanings, uses, material forms, and commercial networks associated with rosewater across different periods of Iranian history.

Results and Conclusion

Based on the available historical and archaeological evidence, the history of the Persian rose and the practice of rosewater distillation in Iran can be traced back, at least tentatively, to the mid-first millennium BCE. Throughout the historical periods under consideration, rosewater appears to have had not only cultural and medicinal significance but also religious and ritual functions, including its use in practices associated with purification and ceremonial contexts.

Its continued use in Iranian religious and cultural traditions, including Islamic and Zoroastrian contexts, suggests a degree of cultural continuity, although the specific functions and meanings of rosewater varied across periods and communities.

Historical texts from the pre-Islamic and early Islamic periods, as well as from the Safavid period, provide evidence for the production, use, and circulation of rosewater and indicate its value as a traded commodity. In addition, archaeological artifacts, rosewater-related vessels,

and architectural decorations from different historical periods of Iran provide further evidence for the enduring cultural significance of the rose and rosewater. Taken together, these material and documentary sources offer an important basis for examining the role of the Persian rose and rosewater in Iranian technology, ritual practice, commerce, art, and cultural history.

Acknowledgements

The author gratefully acknowledges the valuable assistance and generous support of the colleagues at the museums in Mashhad, including the Astan Qods and Bonyad Museums, whose cooperation greatly facilitated the research underlying this study. Particular thanks are extended to Mr. Hassan Akbari for his kind cooperation, scholarly assistance, and invaluable support throughout the course of this research. The author sincerely appreciates their generous contributions and collegial support.

Conflict of Interest

While observing publication ethics in citation and ensuring its accuracy within the text and at the end of the article, the author declare no conflict of interest.

پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران

شاپا الکترونیک: ۸۱۹۳-۲۲۵۱

Journal Homepage: <https://ijar.ut.ac.ir/>

بازخوانی تاریخ فرهنگی گلاب در ایران

مرتضی حصاری^۱

گروه باستان‌شناسی پیش از تاریخ، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران. رایانامه: m.hessari@richt.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	در میان پژوهش‌های مرتبط با تاریخ فرهنگی گل سرخ و گلاب، تداوم حضور، کاربرد و اهمیت فرهنگی این پدیده در ایران، از دوره‌های پیش از اسلام تا روزگار معاصر، جایگاه ویژه‌ای دارد. در برخی مطالعات، ایران به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز تاریخی پرورش، کاربرد و شکل‌گیری سنت‌های فرهنگی مرتبط با گل سرخ معرفی شده است. شواهد تاریخی و مطالعات تطبیقی نشان می‌دهند که گل سرخ در جهان باستان، دست‌کم از نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد، در گستره‌ای وسیع از مناطق آسیای غربی و مدیترانه‌ای حضور داشته و در روند‌های پیچیده جابه‌جایی و تبادل فرهنگی، از مسیرهایی در آسیای صغیر (ترکیه امروزی و مناطق مرتبط با فینیقیه باستان)، تراکیه، مقدونیه و یونان، و همچنین در مسیرهای دیگر به مصر، هند و چین راه‌یافته است. پژوهش حاضر با تأکید بر «دانش فرهنگی»، تاریخ انتقال و تداوم دانش، و نیز مواد فرهنگی ملموس و ناملموس، درصدد است این عناصر را به‌عنوان محورهای اصلی مطالعه تاریخ فرهنگی گل سرخ و گلاب در ایران بررسی کند. بر این اساس، شاخص‌های فرهنگی مرتبط با فن تقطیر، تولید و کاربرد گلاب، و نیز گلاب‌پاش‌ها و گلابدان‌ها، به‌عنوان مجموعه‌ای از شواهد مادی و فرهنگی مورد مطالعه قرار می‌گیرند. این پژوهش با اتخاذ رویکرد تاریخ فرهنگی، که از روش‌های مهم در مطالعات انسان‌شناسی فرهنگی و باستان‌شناسی به‌شمار می‌رود، مجموعه‌ای از نشانه‌ها و شواهد فرهنگی، از جمله آثار و مواد باستان‌شناختی، تزیینات وابسته به معماری، اشیای مرتبط با تولید و مصرف گلاب، و اسناد تاریخی را بررسی می‌کند. این شواهد برای بازسازی تاریخی فرهنگ گل سرخ، به‌ویژه گل محمدی، و سنت گلاب‌گیری در ایران به‌کار گرفته می‌شوند و در پیوند با تاریخ هنر، باستان‌شناسی فرهنگی، تاریخ فناوری تقطیر و تاریخ مبادلات و بازرگانی ایران مورد تحلیل قرار خواهند گرفت. مهم‌ترین دستاورد این پژوهش، ارائه چارچوبی علمی و تاریخی برای بررسی پیشینه، تحول و کاربرد گلاب‌گیری در ایران، از دوره‌های باستانی تا دوره قاجار، است. این چارچوب با تلفیق شواهد باستان‌شناختی، مادی، هنری، فناوری و اسناد تاریخی، می‌کوشد تصویری منسجم‌تر از جایگاه گل سرخ و گلاب در تاریخ فرهنگی ایران ارائه دهد و به درک دقیق‌تر تداوم، تحول و انتقال این دانش و سنت فرهنگی در میان نسل‌های مختلف کمک کند.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۳۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۱۸	
کلیدواژه‌ها: گل سرخ (محمدی)، گلاب‌ایران، گلابدان، تاریخ فرهنگی.	

استناد: حصاری، مرتضی، (۱۴۰۵). بازخوانی تاریخ فرهنگی گلاب در ایران. *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۱۶ (۱)، ۳۴-۶۱
<https://doi.org/10.22059/ijar.2026.407148.459949>

© نویسنده‌گان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

پیشینه حضور گل سرخ و گلاب در فرهنگ ایران باستان را می‌توان در چارچوب مطالعات تاریخ فرهنگی، باستان‌شناسی و علوم اجتماعی بازخوانی و مستند کرد. در این رویکرد، گلاب صرفاً به‌عنوان یک محصول مادی یا فرآورده حاصل از تقطیر در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه به‌مثابه یک شاخص فرهنگی مورد مطالعه قرار می‌گیرد که دربرگیرنده مجموعه‌ای از دانش‌ها، فنون، رسوم، آیین‌ها و شیوه‌های تولید، مصرف و مبادله است. از این‌منظر، شواهد مادی در کنار سنت‌ها، رسوم و آیین‌های تاریخی بررسی می‌شوند و مفاهیمی همچون جغرافیای فرهنگی، محدوده‌های مکانی و شکل‌گیری و تداوم هویت در طول زمان، در ارتباط با ساختارهای اجتماعی و فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرند (براتر، ۲۰۱۴: ۱۹-۲۰).

بر همین‌اساس، گل سرخ و گلاب در این پژوهش به‌عنوان بخشی از مجموعه عناصر فرهنگی جامعه ایران، از دوره‌های باستانی تا روزگار معاصر، بررسی می‌شوند. مواد فرهنگی مرتبط با گل سرخ و گلاب، ازجمله آثار موزه‌ای، ظروف و ابزارهای مرتبط با تقطیر و گلاب‌گیری، گلابدان‌ها و گلاب‌پاش‌ها، همچنین تزئینات وابسته به معماری، در کنار اسناد و منابع تاریخی مربوط به تولید، مصرف و تجارت گلاب مورد تحلیل قرار خواهند گرفت. این مجموعه شواهد می‌تواند در بازسازی جغرافیای فرهنگی گل سرخ و گلاب و بررسی چگونگی شکل‌گیری و تداوم برخی عناصر مرتبط با هویت فرهنگی ایران نقش داشته باشد.

در مناطق مختلف جغرافیایی ایران، شواهد مربوط به کشت گل سرخ و تولید عرق گل سرخ و گلاب، بیانگر تنوع محیط‌های کشت و در صورت تأیید مطالعات گیاه‌شناختی و ژنتیکی، تنوع گونه‌ها و جمعیت‌های گیاهی مرتبط با گل سرخ در جغرافیای ایران است (مصطفوی و دیگران، ۱۴۰۱). افزون‌بر شواهد مادی و زیست‌محیطی، مطالعه واژگان مرتبط با گل سرخ در زبان‌های ایرانی نیز می‌تواند بخشی از پیشینه فرهنگی و تاریخی آن را روشن سازد. صورت‌ها و مشتقات مرتبط با واژه‌های مربوط به گل سرخ در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی، ازجمله اوستایی، فارسی میانه، سغدی و پارسی، در مطالعات زبان‌شناختی مورد بررسی قرار گرفته‌اند و شواهد مربوط به انتقال و وام‌گیری این واژگان در زبان‌های دیگر، ازجمله عربی و ترکی، نیز نیازمند تحلیل تاریخی و زبان‌شناختی دقیق است (بارتولومه، ۱۹۶۱: ۱۳۷۰؛ غریب، ۱۹۹۵: ۴۱۱؛ دورکین-مایسترارنست، ۲۰۰۴: ۳۳۵؛ بیگس، ۲۰۱۰: ۱۲۸۹).

اهمیت این شواهد زبانی در آن است که می‌توانند در کنار داده‌های باستان‌شناختی، تاریخی و مادی، به مطالعه تاریخ فرهنگی گل سرخ و گلاب کمک کنند. حضور واژگان مرتبط با گل سرخ در متون ایرانی و تداوم کاربرد آن‌ها در حوزه‌های فرهنگی، ادبی و اقتصادی، امکان بررسی ارتباط میان زبان، دانش، تولید و مبادله را فراهم می‌سازد. همچنین مطالعه اسناد و متون تاریخی می‌تواند در شناخت انتقال دانش مربوط به استفاده از گل سرخ و فرآوری آن، ازجمله تولید عرق گل سرخ و گلاب، و نیز جایگاه این محصولات در نظام‌های مبادله و تجارت، اطلاعات ارزشمندی ارائه کند.

از این‌منظر، هدف پژوهش حاضر اثبات انحصاری یا مالکیت تاریخی یک فرهنگ بر گل سرخ و گلاب نیست؛ بلکه تلاش می‌کند با اتکا به شواهد مادی، زبان‌شناختی، تاریخی و باستان‌شناختی، سهم و جایگاه ایران را در تاریخ فرهنگی گل سرخ، توسعه دانش و فنون مرتبط با گلاب‌گیری، و شبکه‌های تولید و مبادله آن به‌صورت مستند بررسی کند. چنین رویکردی می‌تواند مبنایی علمی برای مطالعه میراث فرهنگی گل سرخ و گلاب ایرانی و جایگاه آن در تاریخ فرهنگی ایران و تعاملات میان فرهنگی فراهم آورد.

پیشینه گل سرخ و تقطیر در ایران باستان

پیشینه حضور گل سرخ و فناوری‌های مرتبط با فرآوری و تقطیر آن در ایران را می‌توان در چارچوب مطالعات تاریخ فرهنگی، باستان‌شناسی و تاریخ فناوری بررسی کرد. در شماری از پژوهش‌های تاریخی و فرهنگی، ایران به‌عنوان یکی از مناطق مهم در تاریخ کشت، کاربرد و تداوم سنت‌های مرتبط با گل سرخ معرفی شده است. براساس برخی مطالعات، گسترش گل سرخ در جهان باستان، دست‌کم از نیمه نخست هزاره اول پیش‌ازمیلاد، در قالب شبکه‌ای از جابه‌جایی‌های گیاهی، انسانی و فرهنگی در بخش‌های مختلف آسیای غربی و مدیترانه‌ای قابل بررسی است. این روند در مسیرهای غربی، از مناطق غربی ایران به‌سوی آسیای صغیر،

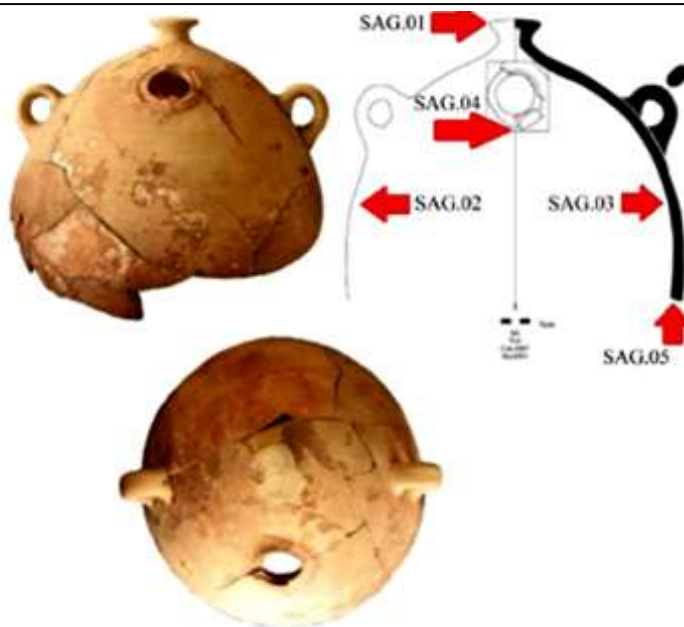
فینیقیه، تراکیه، مقدونیه، یونان و مصر و در مسیرهای شرقی، از طریق حوزه‌های جنوبی و شرقی، از جمله سواحل و جزایر خلیج فارس، به‌سوی هند و چین مورد بحث قرار گرفته است (یاکش، ۲۰۱۲: ۷؛ لافر، ۲۰۱۸: ۸-۱۰؛ کافی و ریاضی، ۲۰۰۲؛ گیل‌من، ۲۰۰۴: ۵۴).

با این حال، تعیین دقیق زمان، مسیر و سازوکار این گسترش نیازمند مقایسه و ارزیابی هم‌زمان شواهد تاریخی، باستان‌شناختی و گیاه‌شناختی است.

یکی از مهم‌ترین محورهای این پژوهش، بررسی شواهد باستان‌شناختی مرتبط با فناوری تقطیر در ایران است. یافته‌های باستان‌شناختی از برخی محوطه‌های عصر آهن در ایران، وجود ظروف و اجزایی را نشان داده‌اند که در مطالعات پیشین در ارتباط با فناوری‌های تقطیر یا فرآوری مواد معطر تفسیر شده‌اند. از جمله این نمونه‌ها می‌توان به یک ظرف سفالی از محوطه کلوراز در استان گیلان (تصویر ۱) و نمونه‌ای از محوطه سگزآباد در استان قزوین (تصویر ۲) اشاره کرد. این یافته‌ها از منظر تاریخ فناوری اهمیت دارند، زیرا امکان بررسی مراحل اولیه شکل‌گیری و تحول برخی فناوری‌های مرتبط با تقطیر را فراهم می‌کنند.

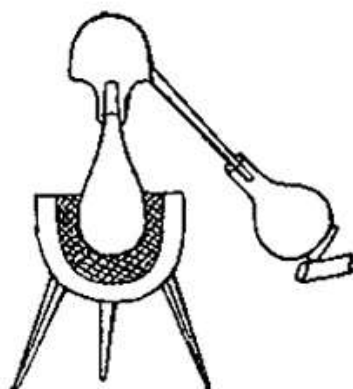

تصویر ۱: ظرف سفالی تقطیر، محوطه باستانی کلورز، گیلان (باقری قلع و همکاران، ۲۰۲۵: شکل ۱۰).
Fig. 1: Pottery distillation vessel from the Kaluarz, Gilan (Bagheri Ghaleh et al., 2025: fig. 10).

تصویر ۲: ظرف سفالی تقطیر، محوطه باستانی سگزآباد، قزوین (باقری قلعه و همکاران، ۲۰۲۵: شکل ۱۱).
Fig. 2: Pottery distillation vessel from the Sagyabad, Qayvin (Bagheri Ghaleh *et al.*, 2025: fig. 11).

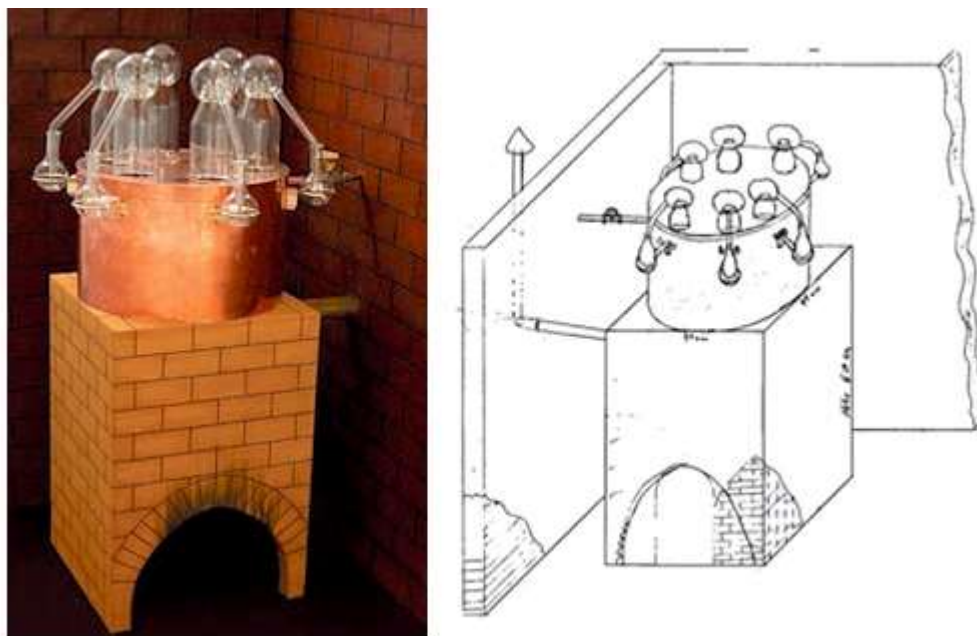
در این میان، نمونه کلوراز را می‌توان در چارچوب بررسی مجموعه‌های اولیه ابزارها و ظروف مرتبط با تقطیر مطالعه کرد. مقایسه شکل، اجزا و شیوه عملکرد احتمالی این نمونه با ابزارهای متأخر، از جمله قطعاتی که در منابع دوره اسلامی با عنوان «عطر دزدک» یا نمونه‌های انبلیق‌مانند شناخته شده‌اند، می‌تواند برای مطالعه تحول فناوری تقطیر در یک بازه زمانی طولانی سودمند باشد (تصویر ۳).

تصویر ۳: مدل تقطیر تکامل‌یافته گلاب، براساس ابوبکر رازی (سزگین، ۲۰۰۳: ۱۱۶).
Fig. 3: An Evolved Model of Rosewater Distillation Based on Abū Bakr al-Rāzī (Sezgin, 2003: 116).

با این حال، میان یک ظرف باستانی و دستگاه‌های کامل تقطیر دوره‌های بعدی نمی‌توان صرفاً بر اساس شباهت شکلی، رابطه مستقیم و تکاملی قطعی برقرار کرد؛ بلکه چنین ارتباطی باید با بررسی ساختار، کارکرد، زمینه باستان‌شناختی و تاریخ‌گذاری دقیق هر نمونه ارزیابی شود.

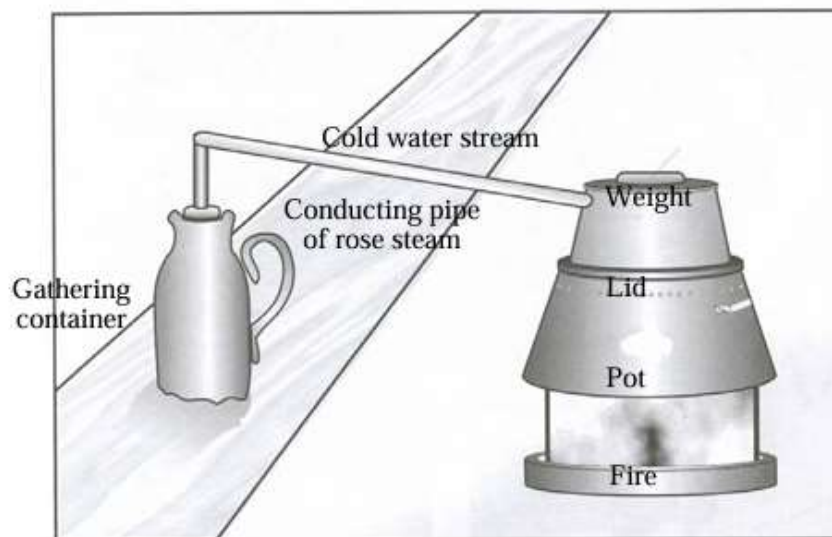
از منظر تاریخ فناوری، شیوه خنک‌سازی نیز یکی از عناصر مهم در مطالعه دستگاه‌های سنتی گلاب‌گیری ایران است. در بسیاری از نمونه‌های سنتی، برای متراکم کردن بخار و تبدیل آن به مایع، از جریان آب برای خنک‌سازی استفاده می‌شود. مقایسه این ویژگی با نمونه‌های تاریخی و اسلامی دستگاه‌های تقطیر، از جمله توصیف‌های منسوب به پزشک اندلسی، الزهراوی^۱، و نیز نمونه‌های شناخته‌شده در عراق، می‌تواند در بررسی تداوم و تحول دانش فنی تقطیر مفید باش (نیکبخت و کافی، ۲۰۰۸: ۲۵۲، شکل ۱؛ باقری‌قلعه و دیگران، ۲۰۲۵: ۸-۹، شکل‌های ۱۰-۱۱؛ سزگین، ۲۰۰۳). بر این اساس، برخی نمونه‌های باستان‌شناختی، از جمله نمونه محوطه قبرستان، را می‌توان به‌عنوان شواهدی برای مطالعه پیشینه برخی اصول فنی مورداستفاده در فناوری‌های بعدی تقطیر در نظر گرفت؛ با این حال، اطلاق عنوان «نیای مستقیم» به نمونه‌های متأخر، بدون شواهد پیوسته و مستقیم، نیازمند احتیاط است (تصویر ۴ و ۵).

تصویر ۴: مدل تقطیر گلاب، براساس الزهراوی (سزگین، ۲۰۰۳: ۱۱۱-۱۱۲).

Fig. 4: Rosewater Distillation Model Based on al-Zahrawi (Sezgin, 2003: 111-112).

¹. al-Zahrawi

تصویر ۵: روش تقطیر سنتی گلاب (نیکبخت و کافی، ۲۰۰۸: شکل ۱).

Fig. 5: Traditional Iranian Rosewater Distillation Method (Nikbakht and Kafi, 2008: fig. 1).

گل سرخ و گلاب به عنوان عناصر فرهنگی

اهمیت گل سرخ و گلاب در ایران صرفاً به حوزه فناوری محدود نمی‌شود، بلکه این عناصر در بخش‌هایی از زندگی اجتماعی و فرهنگی جوامع ایرانی نیز حضور داشته‌اند. شواهد تاریخی از کاربردهای گلاب در زمینه‌های آئینی، جشن‌ها، مراسم یادبود، تغذیه و پزشکی حکایت دارند و برخی از این کاربردها از دوره‌های پیش از اسلام تا دوره‌های متأخر تداوم یافته‌اند، هرچند معنا و کارکرد آن‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی یکسان نبوده است (فراگنر، ۱۹۸۴: ۳۵۸).

در کنار شواهد باستان‌شناختی و تاریخی، داده‌های زبان‌شناختی نیز می‌توانند چشم‌انداز دیگری برای مطالعه تاریخ فرهنگی گل سرخ فراهم کنند. شماری از مطالعات به ارتباط واژگان مربوط به گل سرخ در زبان‌های ایرانی با صورت‌های واژگانی در زبان‌های دیگر پرداخته‌اند. در این زمینه، صورت اوستایی مرتبط با واژه گل سرخ، یعنی *vardda*، و بازتاب‌های احتمالی آن در برخی زبان‌های باستانی غرب آسیا و مدیترانه مورد بحث قرار گرفته است؛ همچنین صورت‌های یونانی و لاتین این واژه در مطالعات تاریخی زبان بررسی شده‌اند (گیل‌من، ۲۰۰۴: ۵۴). اهمیت این شواهد در آن است که می‌توانند در کنار داده‌های مادی و تاریخی، به مطالعه مسیرهای انتقال واژه، دانش و مفاهیم مرتبط با گل سرخ کمک کنند. با این حال، رابطه تاریخی و زبانی میان این صورت‌ها باید براساس قواعد زبان‌شناسی تاریخی و شواهد مستقیم هر زبان ارزیابی شود و صرف شباهت واژگانی برای اثبات یک مسیر انتقال کافی نیست.

از منظر تاریخ فرهنگی و قوم‌باستان‌شناسی نیز تداوم برخی کاربردهای گلاب در جوامع ایرانی پیش و پس از اسلام قابل توجه است. استفاده از گلاب در آئین‌ها و مراسم گوناگون، از جمله جشن‌های سال نو، مراسم پرسیه، ترحیم و سوگواری، در برخی سنت‌های فرهنگی و مذهبی استمرار یافته است. در این زمینه، گلاب در مواردی با مفاهیمی چون پاکیزگی، تطهیر و آمادگی آئینی پیوند داشته است؛ با این حال، شکل و معنای این کاربردها در سنت‌های دینی و اجتماعی مختلف متفاوت بوده است (تصویر ۶؛ لانگر، ۲۰۱۲).

تصویر ۶: گلاب در مراسم زرتشتیان، یزد (لانگر، ۲۰۱۲).

Fig. 6: The Use of Rosewater in a Zoroastrian Ceremony, Yazd, Iran (Langer, 2012).

بنابراین، بررسی تداوم تاریخی گلاب بیش از آن که بر فرض استمرار کامل و بدون تغییر استوار باشد، باید بر شناسایی عناصر تداوم‌یافته، دگرگونی‌یافته و بازتفسیرشده در دوره‌های مختلف تمرکز کند.

شواهد تصویری نیز می‌توانند در این بازسازی تاریخی نقش مهمی داشته باشند. نقاشی‌های دیواری سغدی در پنجکنت از جمله منابع مهم برای مطالعه فرهنگ مادی، آئین‌ها، گیاهان و شیوه‌های کاربرد اشیاء در جامعه سغدی به‌شمار می‌روند. برخی پژوهش‌ها کوشیده‌اند عناصر تصویری موجود در این نقاشی‌ها را با فعالیت‌ها و فرآیندهای مرتبط با عطر، مایعات یا فناوری‌های فرآوری مرتبط کنند (آذرپی، ۱۹۸۱؛ کامپارتی، ۲۰۲۴: ۱۰۵). از این‌رو، این آثار می‌توانند به‌عنوان شواهدی تطبیقی برای مطالعه تاریخ فناوری و فرهنگ مادی مورد استفاده قرار گیرند؛ با این حال، شناسایی قطعی یک صحنه یا ابزار به‌عنوان دستگاه تقطیر یا گلاب‌گیری نیازمند تحلیل دقیق شمایل‌شناختی، مقایسه با نمونه‌های مادی و توجه به زمینه تاریخی و تصویری اثر است (تصویر ۷).

تصویر ۷: نقاشی‌های دیواری سغدی، پنجکنت، تاجیکستان، در حال حاضر موزه ارمنیتاژ (آذرپی، ۱۹۸۱؛ کامپارتی، ۲۰۲۴: ۱۰۵).

Fig. 7: Sogdian Wall Paintings from Panjakent, Tajikistan, Now Preserved in the State Hermitage Museum (Azarpay, 1981; Compareti, 2024: 105).

درمجموع، مجموعه شواهد باستان‌شناختی، فناوریانه، زبان‌شناختی، آئینی و تصویری، امکان بررسی گل سرخ و گلاب را به‌عنوان یک پدیده چندلایه فرهنگی فراهم می‌کند. این شواهد نشان می‌دهند که مطالعه تاریخ گلاب در ایران را نمی‌توان تنها به تاریخ یک محصول یا یک فناوری تقلیل داد؛ بلکه این موضوع در پیوند با تاریخ دانش و فناوری، فرهنگ مادی، آئین‌ها، هنر، زبان و شبکه‌های مبادله و تجارت قابل فهم است. از این‌منظر، بررسی تطبیقی شواهد از دوره‌های باستانی تا دوران اسلامی به ویژه ادوار متأخرتر (قاجار) می‌تواند به بازسازی دقیق‌تر تداوم و تحول فرهنگ گل سرخ و گلاب در ایران کمک کند.

مستندات آثار فرهنگی و اسناد تاریخی گل سرخ و گلاب

چنان‌که در مقدمه و بخش پیشینه پژوهش بیان شد، بررسی تاریخ فرهنگی گل سرخ و گلاب در ایران نیازمند بهره‌گیری هم‌زمان از شواهد مادی، متون تاریخی و ادبی، داده‌های باستان‌شناختی و اسناد مرتبط با تولید و تجارت است. بر همین‌اساس، مستندات مورد استفاده در این پژوهش در چند گروه اصلی بررسی می‌شوند؛ نخست، آثار و اشیای مادی، ازجمله ظروف و ابزارهای مرتبط با تقطیر، گلابدان‌ها و گلاب‌پاش‌ها؛ دوم، بازنمایی گل سرخ و کاربردهای مرتبط با آن در آثار هنری و تزئینات معماری؛ سوم، متون ادبی و تاریخی؛ و چهارم، اسناد اقتصادی و بازرگانی مربوط به تولید، مصرف و مبادله گلاب. این مجموعه شواهد، در کنار یکدیگر، امکان بررسی تاریخی جایگاه گل سرخ و گلاب را از دوره‌های باستانی تا دوره قاجار فراهم می‌کنند.

۱. شیوه گلاب‌گیری و شواهد فناوری تقطیر

بررسی تاریخ گلاب در ایران بدون مطالعه فناوری تقطیر و شیوه‌های تولید آن کامل نخواهد بود. در فرآیند گلاب‌گیری سنتی، گلبرگ‌ها و بخش‌های معطر گل در ظرف تقطیر همراه با آب قرار می‌گیرند و با حرارت، ترکیبات فرار معطر به‌صورت بخار از محفظه اولیه خارج می‌شوند. این بخار پس از عبور از بخش سردکننده و تماس با سطح یا جریان آب خنک، متراکم شده و به‌صورت مایع جمع‌آوری می‌شود. وجود دیگ یا محفظه تقطیر، بخش انتقال بخار و سامانه خنک‌کننده، از عناصر اصلی این فناوری در شکل‌های سنتی آن به‌شمار می‌روند. در برخی دستگاه‌های گلاب‌گیری سنتی ایران، استفاده از آب روان یا آب سرد برای خنک‌کردن بخش تقطیر و افزایش میزان تراکم بخار مشاهده می‌شود. از دیدگاه تاریخ فناوری، مقایسه این سامانه‌های سنتی با نمونه‌های تاریخی دستگاه‌های تقطیر، ازجمله ابزارهای توصیف‌شده در متون پزشکی و فنی دوران اسلامی، می‌تواند در شناخت تحول دانش تقطیر اهمیت داشته باشد. در این‌زمینه، برخی پژوهش‌ها به نمونه‌های تاریخی و اجزای مرتبط با تقطیر و نیز ابزارهای انبلیق‌مانند اشاره کرده‌اند (نیکبخت و کافی، ۲۰۰۸: ۲۵۲، شکل ۱؛ باقری‌قلعه و همکاران، ۲۰۲۵: ۸-۹، شکل‌های ۱۰-۱۱؛ سزگین، ۲۰۰۳). با این‌حال، برای برقراری رابطه تاریخی میان هر نمونه باستان‌شناختی و دستگاه‌های متأخر، لازم است تاریخ‌گذاری، زمینه کشف، ساختار فنی و کارکرد احتمالی آن‌ها به‌صورت مستقل بررسی شود؛ از این‌رو، در این پژوهش از تعبیر «تداوم یا شباهت فنی» استفاده می‌شود و نه لزوماً «تکامل مستقیم» یا «نیای مستقیم».

۲. گل سرخ و گلاب در فرهنگ و جغرافیای ایران

گل سرخ در فرهنگ ایران تنها یک ماده گیاهی یا محصول کشاورزی نبوده، بلکه در برخی جوامع و مناطق با مجموعه‌ای از دانش‌های بومی، آئین‌ها، طب سنتی، تغذیه، عطرسازی و شیوه‌های تولید گلاب پیوند داشته است. بررسی پراکنش جغرافیایی کشت گل سرخ و تولید عرق گل سرخ و گلاب در مناطق مختلف ایران نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا این پراکنش می‌تواند ارتباط میان محیط طبیعی، تجربه‌های محلی و انتقال دانش مرتبط با پرورش، برداشت و فرآوری گل را روشن سازد. از این‌منظر، داده‌های مربوط به مناطق کشت گل سرخ، همراه با مطالعات گیاه‌شناختی و ژنتیکی، می‌توانند مکمل شواهد تاریخی و باستان‌شناختی باشند (مصطفوی و دیگران، ۱۴۰۱). در همین چارچوب، مطالعه گل سرخ و گلاب باید از سطح یک فرآورده مادی

فراتر رود و به‌عنوان بخشی از فرهنگ مادی و غیرمادی جامعه ایرانی بررسی شود. شیوه‌های کشت و برداشت گل، زمان‌بندی جمع‌آوری، دانش مربوط به تقطیر، ساخت و استفاده از ظروف ویژه، کاربرد گلاب در آئین‌ها و مراسم، و نیز مبادله و تجارت آن، مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته از دانش و رفتارهای فرهنگی را شکل می‌دهند؛ بنابراین، مستندات مادی را باید در پیوند با شواهد اجتماعی و آئینی و در بستر جغرافیایی و تاریخی آن‌ها مطالعه کرد.

۳. بازنمایی گل سرخ در آثار هنری و فرهنگی

یکی از گروه‌های مهم شواهد، بازنمایی گل و به‌ویژه گل سرخ در آثار هنری و تزئینات وابسته به معماری است. در برخی مطالعات، حضور عناصر گیاهی و گل‌دار در نقش‌برجسته‌های دوره ساسانی موردتوجه قرار گرفته (یوگل، ۲۰۱۵). یکی از نمونه‌های مورد بحث، نقش‌برجسته تنگ چوگان/تنگ قندیل در استان فارس است که به دوره بهرام دوم نسبت داده شده است. صحنه مورد بحث در پژوهش‌های پیشین به‌گونه‌های مختلف تفسیر شده و در برخی برداشت‌ها، گل یا عنصر گیاهی موجود در صحنه با مفاهیمی چون پیوند، پیشکش و روابط درباری مرتبط دانسته شده است (هرمان، ۱۹۸۳). از این‌رو، در تحلیل چنین آثاری لازم است میان آنچه در تصویر به‌طور مستقیم قابل مشاهده است و تفسیری که پژوهشگران از معنای آن ارائه کرده‌اند، تمایز گذاشته شود (تصویر ۸).

تصویر ۸: نقش گل سرخ بر روی نقش‌برجسته بهرام دوم، تنگ قندیل (تغییر و آماده‌سازی بر مبنای <https://share.google/images/Iekm84ULntPDMG3U5>، نگارنده).

Fig. 8: The Rose on the Relief of Bahram II, Tang-e Qandil, Fars, Iran. Modified and Prepared by the Author, Based on: <https://share.google/images/Iekm84ULntPDMG3U5>.

در دوره‌های اسلامی نیز بازنمایی گل و ظروف مرتبط با مایعات معطر در آثار تصویری می‌تواند برای مطالعه تاریخ فرهنگی گلاب اهمیت داشته باشد. نمونه مورد استفاده در این پژوهش، صفحه‌ای مصور مرتبط با *چهار مقاله نظامی* عروضی است که در موزه هنرهای ترکی و اسلامی استانبول نگهداری می‌شود. در صفحه‌ای که حضور طبیب بر بالین بیمار را نشان می‌دهد، ظرفی در بخش پائین و سمت چپ تصویر دیده می‌شود که از نظر شکل، با برخی انواع ابریق یا گلاب‌پاش شباهت دارد. با وجود این، شناسایی قطعی آن به عنوان گلاب‌پاش یا گلابدان نیازمند مقایسه دقیق‌تر با نمونه‌های مادی و توضیحات مربوط به همان نسخه خطی است. چنین ظرفی، در صورت تأیید کارکرد آن، می‌تواند در مطالعه ارتباط میان ظروف مایعات معطر، بهداشت، تطهیر و کاربردهای درمانی مورد توجه قرار گیرد.

این نمونه از نظر شکل با برخی گلاب‌پاش‌های دوره‌های متأخر، از جمله یک نمونه زرکوب موجود در مجموعه موزه بنیاد تهران، قابل مقایسه است. نمونه اخیر به دوره قاجار نسبت داده شده است و می‌تواند برای مطالعه تداوم برخی الگوهای فرمی و کارکردی ظروف مرتبط با گلاب مورد استفاده قرار گیرد (تصویر ۹).

تصویر ۹: راست، تصویری از چهارمقاله نظامی عروضی (سزگین، ۲۰۰۳: ۳۲، شکل ۱۰)؛ چپ، گلاب‌پاش، قاجاری موزه بنیاد (نگارنده).
 Fig. 9: Right: An Illustration from the *Chahār Maqālā* by Nizāmī 'Arūḍī (Sezgin, 2003: 32, fig. 10); Left: Qajar-period rosewater sprinkler, Bonyad Museum (Author).

با این حال، شباهت ظاهری میان دو ظرف به تنهایی برای اثبات تداوم مستقیم آن‌ها کافی نیست و باید در کنار تاریخ‌گذاری و زمینه فرهنگی هر نمونه بررسی شود.

۴. قطعات دستگاه‌های تقطیر و گلابدان‌های تاریخی

گروه دیگری از شواهد، قطعات دستگاه‌های تقطیر، ظروف مرتبط با تولید مواد معطر و گلابدان‌هایی است که امروزه در مجموعه‌های موزه‌ای و خصوصی نگهداری می‌شوند. نمونه‌هایی از این آثار، که به دوره‌های مختلف از حدود قرون سوم و چهارم تا قرون میانی اسلامی نسبت داده شده‌اند، در مجموعه‌هایی مانند مجموعه خلیلی و موزه‌های هنرهای کاربردی فرانکفورت و موزه متروپولیتن نیویورک معرفی شده‌اند (تصویر ۱۰؛ سزگین، ۲۰۰۳: ۱۲۶؛ ونتریا، ۲۰۱۶).

تصویر ۱۰: بالا راست: قرن ۳-۴ هجری؛ ۹-۱۰ میلادی (مجموعه خصوصی خلیلی)؛ بالا چپ: موزه هنرهای کاربردی، فرانکفورت؛ پائین: ظروف شیشه‌ای تقطیر گلاب، نیشابور (موزه هنر متروپلیتن، نیویورک).

Fig. 10: Top right: 3rd-4th century AH (9th-10th century CE), (Khalili Collection); top left: Museum Angewandte Kunst, Frankfurt; bottom: Glass vessels used for rosewater distillation, Nishapur (Metropolitan Museum of Art, New York).

اهمیت این مجموعه‌ها در آن است که امکان مطالعه تطبیقی شکل، مواد، فناوری ساخت و کارکرد احتمالی ظروف و اجزای تقطیر را در دوره‌های مختلف فراهم می‌کنند. در این زمینه، باید میان «ظرف گلابدان» و «ظرفی که احتمالاً برای گلاب یا دیگر مایعات معطر استفاده می‌شده است» تمایز قائل شد. تعیین کارکرد یک شیء تاریخی تنها براساس شکل ظاهری آن امکان‌پذیر نیست و باید شواهدی مانند کتیبه، زمینه باستان‌شناختی، جنس و ساخت، مقایسه با نمونه‌های هم‌دوره و شواهد متنی نیز موردتوجه قرار گیرد.

۵. گلابدان‌های دوره صفوی

دوره صفوی، از ۹۰۷ تا ۱۱۳۵ ق. (۱۵۰۱-۱۷۲۲ م.)، یکی از دوره‌های مهم در تاریخ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران است. استقرار حکومت صفوی و شکل‌گیری مراکز سیاسی و اقتصادی در تبریز، قزوین و اصفهان با گسترش فعالیت‌های هنری، صنایع دستی و مبادلات اقتصادی همراه بود (ثواقب و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۰). در این دوره نمونه‌های متعددی از ظروفی که به‌عنوان گلابدان شناسایی شده‌اند، از جنس فولاد، نقره، مس و سفال زرین‌فام باقی‌مانده است.

برخی از این نمونه‌ها در موزه ملی ایران، موزه آستان قدس رضوی در مشهد و موزه بریتانیا نگهداری می‌شوند و از منظر تاریخ هنر و فرهنگ مادی، اطلاعات ارزشمندی درباره شکل، مواد، فنون ساخت و کاربرد احتمالی ظروف مرتبط با گلاب فراهم می‌کنند (حسن‌زاده و عطارزاده، ۱۴۰۳: ۲۹-۳۳؛ حسینی و فرخ‌فر، ۱۴۰۱: ۹۱، تصویر ۲۵)، (تصویر ۱۱). مطالعه این آثار همچنین امکان مقایسه میان تولیدات مراکز مختلف و بررسی تغییرات ذوق هنری و فناوری ساخت ظروف در دوره صفوی را فراهم می‌سازد.

گلاب‌دان فولادی، احتمالاً تیموری، گلاب‌دان نقره‌ای، احتمالاً صفوی - اوایل قاجار (موزه آستان قدس رضوی، مشهد).
Steel rosewater sprinkler, tentatively dated to the Timurid period; silver rosewater sprinkler, tentatively dated to the Safavid-early Qajar period (Astan Quds Razavi Museum, Mashhad).

گلاب‌دان مسی، موزه آستان قدس رضوی؛ گلاب‌دان سفالی زرین‌فام، صفوی (موزه بریتانیا).
Copper rosewater sprinkler, Astan Qods Razavi Museum; Safavid lustreware ceramic rosewater sprinkler (British Museum).

تصویر ۱۱: گلاب‌دان‌های احتمالاً از دوره تیموری تا قاجار.

Fig. 11: Rosewater sprinklers, tentatively dated from the Timurid to the Qajar periods.

۶. تداوم سنت گلاب و گلاب‌دان در دوره قاجار

سنت استفاده از گل سرخ و گلاب‌گیری در دوره قاجار نیز ادامه یافت و در قالب ظروف فلزی و سفالی مرتبط با مصرف، نگهداری و عرضه گلاب نمود پیدا کرد. در میان نمونه‌های قابل بررسی می‌توان به گلاب‌دان مسی موجود در موزه آستان قدس، یک گلاب‌دان دو بخشی با قسمت بالایی فلزی و بخش پایینی سالدون در مجموعه فیلیپ والتر شولتس، و نمونه‌هایی با بدنه اشکی در مجموعه موزه بنیاد و موزه آمستردام اشاره کرد (تصویر ۱۲). این آثار از منظر تاریخ فرهنگ مادی می‌توانند برای بررسی تغییرات شکل، تزئین، مواد اولیه و شیوه استفاده از گلاب‌دان‌ها در دوره قاجار مورد مطالعه تطبیقی قرار گیرند.

تصویر ۱۲: گلاب‌دان‌های قاجاری: راست، گلاب‌دان قلزی - سلادونی، مجموعه فیلیپ والتر شولتس، برلین؛ وسط گلاب‌دان اشکی، موزه بنیاد، تهران؛ گلاب‌دان اشکی موزه آمستردام (حسین قزوینی، ۱۳۹۹: ۲۲۸).

Fig. 12: Qajar-period rosewater sprinklers: right, metal-celadon rosewater sprinkler, Philip Walter Schulz Collection, Berlin; center, teardrop-shaped rosewater sprinkler, Bonyad Museum, Tehran; left, teardrop-shaped rosewater sprinkler, Amsterdam Museum (Hossein Qazvini, 2020: 228).

علاوه بر اشیای موزه‌ای، بخشی از سنت فرهنگی گل سرخ و گلاب را می‌توان در تزئینات وابسته به معماری دوره قاجار نیز دنبال کرد. در برخی بناهای مذهبی و آموزشی تهران، اصفهان و شیراز، نقش‌های گل‌دار و در مواردی صحنه‌هایی مرتبط با گلاب و گل در تزئینات معماری دیده می‌شود. از جمله نمونه‌های قابل بررسی می‌توان به مسجد و مدرسه شیخ عبدالحسین در بازار تهران، مدرسه قنبرعلی‌خان، مدرسه میرزاموسی در تهران و مسجد سید اصفهان اشاره کرد (مومنی و مسعودی، ۱۳۹۶: ۱۰۱، تصاویر ۷ و ۹؛ حسین قزوینی، ۱۳۹۹: ۲۲۸). این آثار نه تنها از منظر زیبایی‌شناسی، بلکه به عنوان بخشی از فرهنگ تصویری و مادی مرتبط با گل سرخ اهمیت دارند.

تصویر ۱۳: تزئینات وابسته به معماری با نقش گل سرخ و گلاب‌زن دوره قاجاری: بالا راست، مدرسه و مسجد عبدالحسن تهران؛ بالا چپ؛ سمت راست، مدرسه قنبرعلی‌خان تهران؛ وسط مدرسه میرزاموسی تهران؛ مسجد سید، اصفهان؛ پائین. تصویر گلاب‌زن بر روی یک کاشی (مومنی و مسعودی، ۱۳۹۶: ۱۰۱، تصاویر ۷ و ۹؛ حسین قزوینی، ۱۳۹۹: ۲۲۸).

Fig. 13: Qajar-period architectural decorations featuring rose motifs and rosewater sprinkling scenes: top right, Abdolhossein Mosque and School, Tehran; top left, Qanbar Ali Khan School, Tehran; center, Mirza Musa School, Tehran; right, Seyyed Mosque, Isfahan; bottom, a depiction of a rosewater sprinkler on a tile (Momeni and Masoudi, 2017: 101, Figures 7 and 9; Hossein Qazvini, 2020: 228).

۷. متون ادبی و اسناد تاریخی

در کنار شواهد مادی و تصویری، متون ادبی و تاریخی از منابع مهم برای بررسی حضور گل سرخ و گلاب در فرهنگ ایران به‌شمار می‌روند. ردیابی نام‌ها و توصیف‌های مرتبط با گل سرخ، گل صدبرگ و گل محمدی در متون فارسی و متون دوره‌های مختلف اسلامی می‌تواند در شناخت جایگاه ادبی، دارویی، آئینی و اجتماعی این گیاه و فرآورده‌های آن مؤثر باشد. بررسی این شواهد در پژوهش حاضر با استفاده از مطالعات پیشین، از جمله «جوکار» (۱۴۰۴)، دنبال خواهد شد. همچنین اسناد تجاری و دفاتر حسابرسی بازرگانان، به‌ویژه در دوره صفوی، می‌توانند اطلاعات مستقیمی درباره تولید، قیمت، خریدوفروش، مقصدهای تجاری و شبکه‌های مبادله گلاب فراهم کنند. از این‌رو، اسناد اقتصادی باید در کنار متون ادبی و آثار مادی قرار گیرند تا تاریخ گل سرخ و گلاب تنها براساس بازنمایی‌های هنری یا روایت‌های ادبی بازسازی نشود، بلکه ابعاد اقتصادی و اجتماعی آن نیز روشن گردد. درمجموع، مجموعه این شواهد -از ابزارها و ظروف تقطیر گرفته تا گلابدان‌ها، بازنمایی‌های هنری، تزئینات معماری، متون ادبی و اسناد تجاری- امکان مطالعه گل سرخ و گلاب را به‌عنوان یک پدیده چندبعدی فرهنگی فراهم می‌سازد. مطالعه تطبیقی این منابع می‌تواند به بازسازی پیوستار تاریخی دانش، فناوری، کاربرد و معانی فرهنگی مرتبط با گل سرخ و گلاب در ایران از دوره‌های باستانی تا قاجار کمک کند.

اسناد تاریخی

در کنار شواهد باستان‌شناختی، آثار موزه‌ای و مستندات تصویری، متون تاریخی، ادبی و اسناد اقتصادی و بازرگانی از مهم‌ترین منابع برای بازسازی تاریخ فرهنگی گل سرخ و گلاب در ایران به‌شمار می‌روند. این اسناد امکان بررسی موضوع را از جنبه‌های گوناگون، از جمله نام و جایگاه گل سرخ، کاربردهای آئینی و پزشکی، دانش تقطیر، تولید و مصرف گلاب، و نیز ارزش اقتصادی و شبکه‌های مبادله آن فراهم می‌کنند. در پژوهش حاضر، اسناد تاریخی در یک توالی زمانی از منابع اسلامی نخستین تا دوره صفوی و سپس قاجار مورد بررسی قرار می‌گیرند تا تداوم، تحول و بازتفسیر این سنت فرهنگی در دوره‌های مختلف آشکار شود.

۱. گل سرخ و گلاب در متون دوران اسلامی

یکی از نخستین گروه‌های شواهد مکتوب، روایت‌ها و متون دوران اسلامی است که در آن‌ها گل سرخ، گلاب و مواد معطر در زمینه‌های دینی، پزشکی، ادبی و اجتماعی مطرح شده‌اند. در برخی روایت‌های متأخر، از جمله روایتی منسوب به «حسن بن منذر» که در منابع مورد استفاده این پژوهش نقل شده است؛ پیدایش گل سرخ با روایت معراج پیامبر اسلام (ص) پیوند داده شده است (طبرسی/میرباقری، ۱۳۶۵: ۴۴-۴۵). این روایت را باید در درجه نخست، به‌عنوان یک روایت دینی و فرهنگی مطالعه کرد، نه به‌عنوان شاهی تاریخی برای تعیین زمان پیدایش یا منشأ گیاه. اهمیت آن برای این پژوهش در آن است که نشان می‌دهد گل سرخ در بخشی از سنت‌های اسلامی با مفاهیمی چون قداست، پاکیزگی و شخصیت پیامبر پیوند یافته است و در ادامه، عنوان «گل محمدی» نیز در فرهنگ اسلامی و فارسی رواج یافته است.

در منابع دوران اسلامی، شواهد روشن‌تری نیز درباره تولید و ارزش اقتصادی گلاب در فارس وجود دارد. گزارش‌های مربوط به نظام مالی و خراج در دوره عباسی از ارسال مقادیر قابل‌توجهی گلاب از فارس به دربار خلافت در بغداد حکایت دارند. در برخی نقل‌ها رقم ۳۰۰۰۰ بطری گلاب به‌عنوان بخشی از عایدات غیرنقدی فارس ذکر شده است؛ این گزارش در منابع متعددی که اطلاعات مالی و جغرافیایی دوره عباسی را نقل کرده‌اند، بازتاب یافته است. چنین گزارشی از اهمیت اقتصادی گلاب و وجود سازمان

تولید و انتقال آن در فارس در سده‌های نخستین اسلامی حکایت دارد و نشان می‌دهد که این محصول از سطح مصرف محلی فراتر رفته و وارد ساختارهای اقتصادی و دیوانی شده بود.

یکی از مناطق مهم در این زمینه، شهر جُور، یعنی فیروزآباد کنونی، است که در منابع جغرافیایی اسلامی به‌عنوان محل تولید گل‌های جُوری شهرت داشته است. شواهد جغرافیایی و تاریخی مربوط به فارس، از ارتباط جُور با کشت و تولید محصولات مرتبط با گل سرخ حکایت می‌کنند و این داده‌ها زمینه مناسبی برای بررسی پیوند میان جغرافیای کشت، تولید گلاب و شبکه‌های تجاری فراهم می‌سازند.

از این منظر، گزارش‌های دوران اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارند؛ زیرا نخستین بار امکان مشاهده هم‌زمان چند مؤلفه را فراهم می‌کنند: وجود مناطق مشخص تولیدکننده، تولید مقادیر قابل توجه گلاب، انتقال محصول به مراکز سیاسی مانند بغداد، و قرارگرفتن آن در ساختارهای اقتصادی و مالی حکومت.

۲. گلاب در اسناد تجاری دوره صفوی

باوجود اهمیت منابع دوران اسلامی، اطلاعات مربوط به تجارت گلاب در اسناد بازرگانی دوره صفوی از نظر شناخت شبکه‌های اقتصادی و فرمانطقه‌ای اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. دوره صفوی، به‌ویژه از سده ۱۷م، شاهد گسترش روابط تجاری ایران با هند، عثمانی، سواحل و بنادر خلیج فارس و سرزمین‌های اروپایی بود. در این میان، اسناد حسابرسی و دفاتر تجاری می‌توانند اطلاعاتی درباره نوع کالا، مقدار، قیمت، مقصد، مسیر و طرف‌های معامله ارائه کنند؛ ازجمله اسنادی که در این پژوهش موردتوجه قرار می‌گیرد، دفتر حسابرسی لوکاس واناندسی^۱ مربوط به سال ۱۶۹۹م. است که در محیط ارمنی جلفای نو در اصفهان به زبان ارمنی ثبت شده است. همچنین اسناد مرتبط با والبراند گلینسن یونگس^۲، از مسئولان بازرگانی هلند در ایران، می‌توانند برای بررسی مناسبات تجاری و جایگاه کالاهای معطر و گلاب در مبادلات این دوره مورد استفاده قرار گیرند. این اسناد، در صورت بررسی دقیق مدخل‌های مربوط به گلاب، امکان بازسازی بخشی از مسیرهای تجاری و مناسبات میان بازرگانان ایرانی و خارجی را فراهم می‌کنند (دنزل، ۲۰۲۴: ۱۲-۱۶، ۶۵، ۱۷۶؛ زیبرتس، ۲۰۱۳: ۵۶، ۱۱۲؛ پوش، ۲۰۱۳: ۱۱۹).

اهمیت این اسناد در آن است که تجارت گلاب را می‌توان در ارتباط با شبکه‌ای بزرگ‌تر از مبادلات دوره صفوی بررسی کرد؛ شبکه‌ای که از مراکز داخلی مانند اصفهان به‌سوی بنادر و راه‌های دریایی خلیج فارس و از آنجا به‌سوی هند و دیگر مراکز تجاری در شرق و در مسیرهای دیگر، به‌سوی قلمرو عثمانی و اروپا امتداد می‌یافت. در این میان، بازرگانان ارمنی جلفای نو نیز در بخش‌هایی از تجارت فرمانطقه‌ای صفوی نقش واسطه و شبکه‌ساز داشتند؛ بنابراین، حضور نام گلاب در دفاتر تجاری، در صورت احراز دقیق آن در هر سند، می‌تواند نشانه‌ای از جایگاه این محصول در ساختار اقتصادی و تجاری ایران صفوی باشد.

۳. گلاب جُوری و جغرافیای تولید

شواهد متنی دوران اسلامی، علاوه بر بیان کاربرد گلاب، اطلاعاتی درباره جغرافیای تولید آن نیز ارائه می‌کنند. در برخی منابع مربوط به سده چهارم هجری، از گلابی با عنوان «گلاب جُوری» یاد شده است که با شهر جُور در فارس مرتبط دانسته شده و تولید و عرضه آن در مقیاس فرمانطقه‌ای موردتوجه قرار گرفته است (منتظرظهوری، ۱۴۰۴: ۱۳۳). این شواهد را می‌توان همراه با داده‌های جغرافیایی درباره فیروزآباد و منطقه فارس بررسی کرد تا ارتباط میان محیط تولید، نام محصول و شبکه‌های توزیع روشن‌تر شود؛

^۱. Lukas Vanandeci

^۲. Walbrand Gelijnsen Jonges

بلکه از خلال جغرافیای تولید و گردش کالا نیز بررسی کرد. بنابراین، نام مکان‌هایی مانند جُور/فیروزآباد باید در تحلیل تاریخی گلاب در کنار شواهد مربوط به تولید، بسته‌بندی، حمل‌ونقل و تجارت قرار گیرد.

۴. نسخه مصور نعمت‌نامه نصیرالدین‌شاهی

یکی از مهم‌ترین اسناد تصویری و مکتوب برای مطالعه تاریخ گلاب، نسخه مصور فارسی نعمت‌نامه نصیرالدین‌شاهی است. این اثر در محیط دربار سلاطین مالوا و در فاصله تقریبی ۱۴۹۵ تا ۱۵۰۵ م. شکل گرفته و در آن، علاوه بر دستورهای آشپزی، مطالبی درباره عطرها، مواد خوشبو و شیوه‌های آماده‌سازی آن‌ها نیز دیده می‌شود. نسخه موجود در کتابخانه بریتانیا شامل یک نگاره مشخص با موضوع «تهیه گلاب» است که یکی از شواهد تصویری مهم برای مطالعه فرهنگ گلاب و فنون مرتبط با آن در اواخر قرن ۱۵ و آغاز قرن ۱۶ م. محسوب می‌شود (جوادی و سراجی، ۱۳۹۹: ۴۱-۴۳).

این تصویر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا در آن فعالیت تولید یا آماده‌سازی گلاب در قالب یک صحنه تصویری ثبت شده است. از سوی دیگر، استفاده از زبان فارسی و حضور سنت‌های تصویری و فرهنگی ایرانی‌مآب در این نسخه، امکان مطالعه انتقال و تعامل دانش و فرهنگ مرتبط با عطر و گلاب میان ایران و شبه‌قاره هند را فراهم می‌کند. با این حال، این نگاره نباید به‌تنهایی به‌عنوان سندی برای اثبات «مبدأ ایرانی» فناوری گلاب‌گیری تلقی شود؛ ارزش اصلی آن در مستندسازی وجود و اهمیت این دانش و فعالیت در یک محیط فرهنگی فارسی‌زبان و دربار مالوا در اواخر قرن ۱۵ و اوایل قرن ۱۶ م. است (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۴: نعمت‌نامه نصیرالدین‌شاهی؛ مراسم تقطیر و گلاب‌گیری گل سرخ (جوادی و سراجی، ۱۳۹۹: ۴۳).

Fig. 14: Nimatnnamah-i Naṣīr al-Dīn Shāhī: A scene depicting the distillation and production of rosewater from roses (Javadi and Seraji, 2020: 43).

۵. گل سرخ و گلاب در متون و هنر دوره صفوی

در دوره صفوی، علاوه بر اسناد تجاری، گل سرخ در ادبیات و هنر نیز جایگاه قابل توجهی داشت. ازجمله شواهد تصویری می‌توان به بازنمایی گل و عناصر مرتبط با آن در نسخه‌های مصور و به‌ویژه نگارگری‌های دوره صفوی اشاره کرد. نمونه‌هایی از بازنمایی گل سرخ در شاهنامه شاه‌طهماسب، که یکی از مهم‌ترین آثار نگارگری دوره صفوی است، در مطالعات پیشین بررسی شده‌اند (جوادی و سراجی، ۱۳۹۹: ۴۱). این شواهد نشان می‌دهند که گل سرخ علاوه بر کاربردهای مادی و آئینی، در نظام زیبایی‌شناسی

و فرهنگ تصویری این دوره نیز حضور داشته است. ترکیب این شواهد با اسناد بازرگانی دوره صفوی امکان بررسی هم‌زمان سه حوزه را فراهم می‌کند: نخست، جایگاه گل سرخ و گلاب در فرهنگ و هنر؛ دوم، توسعه و تداوم دانش مرتبط با فرآوری و تقطیر؛ و سوم، ورود گلاب به شبکه‌های اقتصادی و تجاری فرامنطقه‌ای. از این منظر، مطالعه دوره صفوی نقطه اتصال مهمی میان تاریخ فرهنگی، تاریخ فناوری و تاریخ اقتصادی گلاب در ایران به‌شمار می‌رود.

۶. تداوم سنت گلاب‌گیری در دوره‌های متأخر

شواهد تاریخی دوره‌های متأخر نشان می‌دهند که سنت گلاب‌گیری از طریق استمرار شیوه‌های تولید و مصرف در مناطق مختلف ایران ادامه یافته است. یکی از شناخته‌شده‌ترین نمونه‌ها، سنت گلاب‌گیری در قمصر و دیگر مناطق کاشان است که تا روزگار معاصر نیز استمرار یافته و در قالب یک میراث فرهنگی و حرفه سنتی شناخته می‌شود (سالمی‌قمصری و فرهادی، ۱۳۸۹)، (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵: استمرار گلاب‌گیری گل سرخ، قمصر کاشان (سالمی‌قمصری و فرهادی، ۱۳۸۹: ۱۷۳ و ۱۷۵).

Fig. 15: Continuity of traditional rosewater production, Qamsar, Kashan, Iran (Salemi Qamsari & Farhadi, 2010: 173 and 175).

اهمیت این تداوم در پژوهش حاضر صرفاً در استمرار یک روش تولید خلاصه نمی‌شود؛ بلکه نشان می‌دهد که دانش مربوط به انتخاب گل، زمان برداشت، آماده‌سازی، تقطیر، نگهداری و مصرف گلاب می‌تواند در قالب مجموعه‌ای از دانش‌های محلی از نسلی به نسل دیگر منتقل شود. از این منظر، سنت گلاب‌گیری معاصر می‌تواند به‌عنوان داده‌ای قوم‌باستان‌شناختی برای مطالعه برخی جنبه‌های فرهنگ مادی و فناوری تقطیر مورد استفاده قرار گیرد؛ البته با این ملاحظه که استمرار یک سنت معاصر به‌تنهایی اثبات‌کننده تداوم مستقیم آن از دوره باستان نیست. در مجموع، اسناد تاریخی و تجاری، در کنار شواهد مادی و تصویری، امکان بازسازی چندلایه تاریخ گل سرخ و گلاب در ایران را فراهم می‌کنند. این اسناد از یک‌سو به حضور و کاربرد فرهنگی گل سرخ و

گلاب و ازسوی دیگر به جغرافیای تولید، سازمان اقتصادی، ارزش تجاری و مسیرهای مبادله آن اشاره دارند؛ بنابراین، مطالعه هم‌زمان روایت‌های دینی، متون تاریخی و جغرافیایی، نسخه‌های مصور و اسناد تجاری می‌تواند زمینه‌ای مستند برای بررسی تحول جایگاه گل سرخ و گلاب از دوره‌های نخستین اسلامی تا دوره صفوی و قاجار فراهم سازد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد تاریخی-فرهنگی و با تلفیق شواهد باستان‌شناختی، مادی، هنری، فناورانه، زبان‌شناختی و اسناد تاریخی، به بررسی پیشینه و تداوم گل سرخ و گلاب در فرهنگ ایران از دوره‌های باستانی تا دوره قاجار پرداخت. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که گل سرخ و گلاب را نمی‌توان صرفاً به‌عنوان یک گیاه، فرآورده معطر یا ماده مصرفی مطالعه کرد؛ بلکه این دو در پیوند با مجموعه‌ای از دانش‌ها، فنون، آئین‌ها، هنر، فرهنگ مادی و شبکه‌های تولید و مبادله، بخشی از تاریخ فرهنگی ایران را شکل داده‌اند.

همواره بازخوانی و ارزیابی منابع تاریخی دست‌اول در کنار تحلیل داده‌های باستان‌شناختی می‌تواند زمینه‌ای برای دستیابی به برداشتی علمی‌تر از گذشته فراهم آورد. شناخت ماهیت منابع تاریخی، بررسی زمینه تولید و انتقال آن‌ها، و نیز توجه به بستر باستان‌شناختی و چگونگی پراکنش داده‌ها در محوطه‌ها، می‌تواند مسیر پژوهش را روشن‌تر سازد. در این چارچوب، شهر گور (اردشیرخوره/فیروزآباد) از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. منابع تاریخی و جغرافیایی دوران اسلامی، به‌ویژه از سده‌های میانه، از جایگاه این شهر در تولید و تجارت عطر و فرآورده‌های گل، از جمله «گلاب جوری»، سخن گفته‌اند. برخی از این منابع از ارزش و گستره مبادله این محصول و انتقال آن به مناطق مختلف، از جمله حجاز، یمن، شام، مصر، شمال آفریقا، خوزستان و خراسان، یاد کرده‌اند. اهمیت این گزارش‌های مکتوب زمانی بیشتر آشکار می‌شود که در کنار شواهد باستان‌شناختی مورد مطالعه قرار گیرند. بررسی‌های باستان‌شناختی در بخش‌هایی از قسمت غربی ارگ شهر گور، از وجود فعالیت‌های صنعتی، از جمله شیشه‌گری، در دوران اسلامی حکایت دارد و احتمال وجود کارگاه‌های شیشه‌گری در دوران اسلامی میانه و متأخر را مطرح می‌کند. برخی از قطعات شیشه‌ای به‌دست‌آمده نیز با ظروف عطردان مرتبط دانسته شده‌اند. این داده‌ها، در صورت تأیید دقیق کارکرد و تاریخ‌گذاری آن‌ها، می‌توانند در کنار گزارش‌های منابع تاریخی، برای بررسی تولید، بسته‌بندی و مصرف مواد معطر و فرآورده‌های گلاب در شهر گور مورد استفاده قرار گیرند. از این منظر، هم‌نشینی شواهد مکتوب و باستان‌شناختی، فرض وجود و تداوم فعالیت‌های مرتبط با تولید و عرضه فرآورده‌های معطر را تقویت می‌کند؛ هرچند تعیین کارکرد دقیق هر کارگاه یا پیوند مستقیم آن با تولید گلاب نیازمند شواهد تخصصی و مستقیم بیشتری است.

درمورد پیشینه این فعالیت‌ها در دوران ساسانی نیز می‌توان فرضیه‌هایی را مطرح کرد، اما تعمیم یافته‌های دوران اسلامی به دوره ساسانی بدون شواهد مستقل کافی نیست؛ بنابراین، نسبت‌دادن قطعی کارگاه‌های مورد اشاره به دوره ساسانی، یا تعیین کارکرد آن‌ها به‌عنوان مراکز تولید محصولات ویژه درباری، نیازمند شواهد باستان‌شناختی، تاریخ‌گذاری و مطالعات تطبیقی بیشتر است. با این حال، استمرار گزارش‌های تاریخی درباره تولید و شهرت گلاب جوری در دوره‌های بعدی، از اهمیت این شهر در تاریخ تولید و مبادله فرآورده‌های معطر حکایت دارد و نشان می‌دهد که این سنت دست‌کم در دوره‌های اسلامی متأخر نیز استمرار داشته و در دوره‌های بعد، از جمله دوره قاجار، همچنان قابل پیگیری بوده است.

براساس مجموعه مستندات بررسی‌شده در این پژوهش، می‌توان گفت که شواهد مربوط به دانش تقطیر و گلاب‌گیری در ایران دارای پیشینه‌ای تاریخی و چندلایه است و برخی داده‌های باستان‌شناختی و تاریخی، امکان پیگیری این موضوع را از دوره‌های

کهن فراهم می‌کنند. باوجود این، تعیین دقیق زمان آغاز گلاب‌گیری با گل سرخ و نسبت‌دادن قطعی برخی ابزارهای باستانی به تولید گلاب، همچنان نیازمند بررسی‌های بیشتر و شواهد مستقیم‌تر است. از این‌رو، مهم‌ترین دستاورد این پژوهش نه اثبات یک خط تداوم ساده و بدون گسست، بلکه نشان دادن مجموعه‌ای از شواهد متنوع است که در دوره‌های مختلف تاریخی، حضور و اهمیت گل سرخ، تقطیر، گلاب و ظروف مرتبط با آن را آشکار می‌کنند.

در کنار جنبه فناورانه، گلاب در برخی سنت‌های فرهنگی و آئینی ایران دارای معانی معنوی، پاکیزگی و تقدس نیز بوده است. این کاربردها را می‌توان در برخی زمینه‌های پیش از اسلام و دوران اسلامی دنبال کرد، هرچند معنا و کارکرد آن‌ها در سنت‌های دینی و اجتماعی مختلف یکسان نبوده است. استمرار استفاده از گلاب در برخی مراسم و آئین‌های جوامع مسلمان و زرتشتی در دوره‌های متأخر، از تداوم بخشی از این سنت فرهنگی حکایت دارد و در عین حال، امکان بررسی چگونگی بازتفسیر و تحول آن در گذر زمان را فراهم می‌سازد.

از سوی دیگر، متون تاریخی و اسناد بازرگانی، به‌ویژه اسناد دوره صفوی و قاجار، نشان می‌دهند که گلاب علاوه بر کاربردهای فرهنگی، پزشکی و آئینی، دارای ارزش اقتصادی نیز بوده است. ثبت گلاب در فهرست کالاها و دفاتر حسابرسی بازرگانان ایرانی و غیرایرانی، امکان مطالعه تولید، ارزش‌گذاری، مبادله و شبکه‌های تجاری مرتبط با این محصول را فراهم می‌کند؛ بدین ترتیب، گلاب را می‌توان هم‌زمان در سه حوزه فرهنگ، فناوری و اقتصاد مطالعه کرد.

همچنین، نمونه‌های متعدد آثار فرهنگی و تاریخی، ازجمله ظروف و گلابدان‌های دوره‌های مختلف، آثار هنری، و نقش گل سرخ در تزئینات وابسته به معماری، شواهد مهمی برای مطالعه جایگاه گل سرخ و گلاب در فرهنگ و هنر ایران فراهم می‌کنند. این آثار، در کنار متون تاریخی و اسناد تجاری، نشان می‌دهند که گل سرخ و گلاب صرفاً یک محصول گیاهی یا فرآورده تقطیر نبوده‌اند، بلکه در طول تاریخ در شکل‌گیری بخشی از فرهنگ مادی، هنر، آئین، دانش فنی و روابط اقتصادی جامعه ایرانی نقش داشته‌اند.

درمجموع، هم‌سنجی شواهد باستان‌شناختی، مادی، هنری، تاریخی، زبان‌شناختی و اقتصادی، چارچوبی مناسب برای بازخوانی تاریخ فرهنگی گل سرخ و گلاب در ایران فراهم می‌سازد. این رویکرد نشان می‌دهد که شناخت جایگاه تاریخی گلاب مستلزم مطالعه هم‌زمان فناوری تقطیر، جغرافیای تولید، فرهنگ مادی، آئین‌ها، بازنمایی‌های هنری و شبکه‌های تجارت است. از این منظر، تاریخ گل سرخ و گلاب را می‌توان بخشی از تاریخ گسترده‌تر دانش و فناوری، فرهنگ مادی و حافظه فرهنگی ایران دانست؛ تاریخی که در دوره‌های مختلف دستخوش تداوم، تحول و بازتفسیر شده است.

سپاسگزاری

نویسنده از کمک ارزشمند و حمایت سخاوتمندانه همکاران موزه‌های مشهد، از جمله موزه‌های آستان قدس و بنیاد، که همکاری‌شان به‌طور چشمگیری پژوهش زیربنایی این مطالعه را تسهیل کرد، صمیمانه قدردانی می‌کند. تشکر ویژه از آقای حسن اکبری به‌خاطر همکاری صمیمانه، یاری علمی و حمایت بی‌دریغشان در طول این پژوهش ابراز می‌شود. نویسنده صمیمانه از مشارکت‌های سخاوتمندانه و حمایت همکارانه آنان قدردانی می‌کند.

تضاد منافع

نویسنده ضمن رعایت اخلاق نشر در استناددهی و اطمینان از صحت آن در متن و پایان مقاله، اعلام می‌کند که هیچ تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

- ثواقب، جهانبخش؛ خالندی، انور و پروانه، فرهاد، (۱۳۹۹). سیاست صلح طلبی صفویان در برابر دولت عثمانی در سده دهم هجری (با تکیه بر متن مکاتبات و نقش مذهب بر این سیاست). *مجله پژوهش های تاریخی ایران و اسلام*، ۲۶: ۱۹-۵۰.
<https://doi.org/10.22111/jhr.2020.31019.2611>
- جوادی، شهره؛ و سراجی، نیلوفر، (۱۳۹۹). نمادشناسی گل سرخ با تأکید بر فرهنگ و هنر ایران. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۸ (۲۹): ۳۷-۴۶.
https://www.jaco-sj.com/article_115245.html
- جوکار، جلیل، (۱۴۰۴). نمادشناسی گل محمدی در فرهنگ و ادبیات پارسی و تجلی آن در هنر گل و مرغ. در: *مجموعه مقالات همایش ایران، سرزمین گل محمدی*: ۱۱-۲۵.
- حسن زاده، مصطفی؛ و عطارزاده، عبدالکریم، (۱۴۰۳). بررسی رابطه بین تزئینات و آئین غبارروبی در ظروف فلزی مرتبط با غبارروبی در موزه آستان قدس رضوی. *نگره*، ۷۲: ۳۳-۳۷.
<https://doi.org/10.22070/negareh.2023.17346.3179>
- حسین قزوینی، نغمه، (۱۳۹۹). *فرهنگ مصور ظروف ایران در عصر اسلامی*. پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- حسینی، هاشم؛ و فرخ فر، فرزانه، (۱۴۰۱). سفالینه زرین فام عصر صفوی: بازساخت فرم، طرح و مراکز ساخت. *نگره*، ۶۲: ۷۹-۹۵.
<https://doi.org/10.22070/negareh.2021.5723.2570>
- سالمی مصری، مرتضی؛ و فرهادی، کاوه، (۱۳۸۹). گوشه‌ای از انسان‌شناسی دانش‌ها و فن‌آوری‌های سنتی «کار ابزارهای سنتی گلابگیری در قمصر». *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۴۸: ۱۵۱-۱۸۷.
<https://doi.org/10.22054/qjss.2010.864>
- مصطفوی، عاطفه سادات؛ امیدی، منصور؛ و عزیزی‌نژاد، رضا؛ اطمینان، علیرضا؛ و نقدآبادی، حسنعلی، (۱۴۰۱). بررسی تنوع ژنتیکی و ساختار جمعیتی در برخی ژرم پلاس های گل محمدی (Rosa damascene Mill) ایران با استفاده از نشانگرهای SSR. *مجله بیوتکنولوژی کشاورزی*، ۱۴ (۱): ۱۹۹-۲۱۹.
<https://doi.org/10.22103/jab.2022.18496.1357>
- منتظرظهوری، مجید، (۱۴۰۴). گلاب جوری؛ شواهد تاریخی و باستان شناسی از تولید گلاب در شهر تاریخی اردشیرخوره نخستین پایتخت شاهنشاهی ساسانی. در: *مجموعه مقالات همایش ایران، سرزمین گل محمدی*: ۱۲۹-۱۳۸.
- مومنی، کوروش؛ و مسعودی، زهره، (۱۳۹۶). بررسی فرم و نقش گلدان در مسجد-مدرسه‌های قاجار در قیاس با مدارس صفوی (با تأکید بر نقوش مسجد-مدرسه سپهسالار). *پژوهش هنر*، ۷ (۱۴): ۹۳-۱۰۷.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23453834.1396.7.14.1.7>
- میرباقری، سید ابراهیم، (۱۳۶۵). ترجمه شریف مکارم/الاخلاق حسن بن فضل طبرسی. نشر فراهانی، تهران.

References

- Assmann, A. (2007). *Geschichte im Gedächtnis*. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung, KruppVorlesungen zu Politik und Geschichte am Kulturwissenschaftlichen Institut im Wissenschaftszentrum Nordrhein Westfalen 6. München.
- Bartholomae, C. (1961). *Altiranisches Wörterbuch*. Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783111471778>
- Beekes, R. (2010). *Etymological Dictionary of Greek*. With the assistance of L. van Beek. Leiden.
- Burke, P. (2024). Cultural history: an interdisciplinary approach. *Diogenes* (2024): 1-10
<https://doi.org/10.1017/S0392192123000275>
- Denzel, M. A. (2024). *Kaufmanns handbuch des Lukas Vanandec'i (1699)*. unter Mitarbeit von Anahit Avagyan, Grigor Grigoryan, Hakob Matevosyan und Armine Melkonyan und Armine Melkonyan. Sandstein Verlag, Dresden.

- Durkin-Meisterernst, D. (2004). *Dictionary of the Manichaean Middle Persian and Parthian*. Turnhout: Brepols.
- Eggert, M. K. H. (2010). Die Vergangenheit im Spiegel der Gegenwart. Überlegungen zu einer Historischen Kulturwissenschaft, in: Jan Kusber – Mechthild Dreyer – Jörg Rogge – Andreas Hüttig (Hrsg.), *Historische Kultur wissenschaften. Positionen, Praktiken und Perspektiven, Mainzer Historische Kulturwissenschaften I* (Bielefeld 2010): 43–66. <https://doi.org/10.14361/transcript.9783839414415.43>.
- Fragner, Bert. G (1984). Zur Erforschung der kulinarischen Kultur Irans. Die Welt des Islams XXXIII-XXIV, pp 320- 360.
- Gharib, B. (1995). *Soghdian Dictionaty*. Tehran. (in Persian).
- Giebelmann, R. (2004). Kulturgeschichtliches zu Rosengewächsen. *T + K, Toxichem Krimtech (Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Toxikologische und Forensische Chemie)* 71 (2): 54-63. <https://doi.org/10.3917/chime.054.0063>
- Hassan Zadeh, M. & Attarzadeh, A. (2024). Investigating the Relationship between Decorations of Metal Containers related to Dust-cleaning Kept in the Astan Quds Razavi Museum and the Dust Clearing Ceremony. *Negareh Journal*, 72: 33-37. <https://doi.org/10.22070/negareh.2023.17346.3179> (in Persian).
- Herrmann, G. (1983). *The Sasanian Rock Reliefs at Bishapur 3, Bishapur I, The Investiture/Triumph of Shapur I and Sarab-I Bahram, Bahram II enthroned; drawings by Rosalind Howell*. The Rock Relief at Tang-I Qandil, Iranische Denkmäler11, Berlin.
- Hosseini, H. & Farrokhtar, F. (2022). Safavid Lusterware: Recognition of Form, Design and Production Centers. *Negareh Journal*, 17(62): 79-95. <https://doi.org/10.22070/negareh.2021.5723.2570> (in Persian).
- Hosein Qazvini, N. (2020). *Illustrated Encyclopedia of Iranian Vessels in the Islamic Era*. Richt Publication. Tehran. (in Persian).
- Jaksch, G. (2012). *Ausgewählte Pflanzendarstellungen auf Textilien des spätantiken Ägypten*. Diplomarbeit. Universität Wien.
- Javadi, S. & Seraji, N. (2020). Red Flower Symbolism with Emphasize on Iranian Culture and Art. *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 29: 37-46. https://www.jaco-sj.com/article_115245.html (in Persian).
- Jowkar, J. (2025). Symbolism of the Damask Rose in Persian Culture and Literature and Its Manifestation in Gol-o-Morgh (Flower and Bird) Art. In: *Proceedings of the Conference on Iran, the Land of the Damask Rose*: 11–25. (in Persian).
- Kafi, M. & Riazi, Y. (2002). *Cultivation of Rosa damascena Mill. and rose water production*. Ministry of Agricultural-Jihad pub, Tehran: Iran. (in Persian).
- Langer, R. (2012). Myrtenzweig und Zuckerhut: Ein Säl-Ritual im Zarathustrierviertel von Yazd. *Blumen und Süßigkeiten. Festschrift für Seyfeddin Najmabadi zu seinem 90. Geburtstag* (Mai 2012). Ed. Johannes Zimmermann. Heidelberg: Seminar für Sprachen und Kulturen des Vorderen Orients. 13pp.
- Laufer, B. (2018). *Sino-Iranica: China and ancient Iran*. Commodities and Cultural Exchange from 1000bc to Medieval Times. London and New York. <https://doi.org/10.5040/9781350988040>

- Mīrbāqerī, S. E. (1986). *Translation of Sharif Makarem al-Akhlaq by Hasan ibn Fazl-e Tabarsi*. Farahani Publications, Tehran. (in Persian)
- Mentazer Zohuri, M. (2025). Jouri Rosewater: Historical and Archaeological Evidence of Rosewater Production in the Historical City of Ardashir-Khwarrah, the First Capital of the Sasanian Empire. In: *Proceedings of the Conference on Iran, the Land of the Damask Rose*: 129–138. (in Persian).
- Momeni, K. & Masoudi, Z. (2018). Comparing Form and Motifs of Ghajar Mosque-School's Flower Pots Motifs with Those in Safavi Schools (With an Emphasis on Mosque-School Motifs in New Sepahsalar). *Journal of Pazhush-e Honar*, 14: 93-107. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23453834.1396.7.14.1.7> (in Persian).
- Mostafavi, A. S., Omid, M., Azizinezhad, R., Etminan, A. & Naghdabadi, H. (2022). Assessment of Genetic Diversity and Population Structure in Some Damask Rose (*Rosa damascena* Mill.) Germplasms of Iran Using ISSR Markers. *Journal of Agricultural Biotechnology*, 14(1): 199–219. <https://doi.org/10.1186/s43141-021-00247-7> (in Persian).
- Nikbakht, A. & Kafi, M. (2008). A Study on the Relationships between Iranian People and Damask Rose (*Rosa damascena*) and Its Therapeutic and Healing Properties. *Proc. VIIIth Int. People-Plant Symp.* Eds.: E. Matsuo, P.D. Relf and M. Burchett Acta Hort. 790, ISHS: 251-254. <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2008.790.36> (in Persian).
- Posch, W. (2013). *Osmanisch-safavidische Beziehungen 1545-1550: Der Fall Alk. âs Mîrzâ*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Wien. <https://doi.org/10.1553/978OEAW73083>
- Salemi Ghamsari, M. & Farhadi, K. (2010). A Glimpse into the Anthropology of Traditional Knowledge and Technologies: "The Work and Traditional Tools of Rosewater Distillation in Qamsar". *Journal of Social Science*, 48: 151-187. <https://doi.org/10.22054/qjss.2010.864> (in Persian).
- Savagheb, J. Khalandi, A. & Parvaneh, F. (2020). The Safavid Peace Policy toward the Ottoman Empire in the Tenth Century AH: The Role of Correspondence and Religion. *Journal of Historical Research of Iran and Islam*, 26: 19-50. <https://doi.org/10.22111/jhr.2020.31019.2611> (in Persian)
- Sezgein, F. (2003). Wissenschaft und Technik im Islam IV. Katalog der Instrumentsammlung des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften. In: *Zusammenarbeit mit Eckhard Neubauer Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften Frankfurt am Main*.
- Siebertz, R. (2013). Preise, Löhne und Lebensstandard im safavidischen Iran. *Eine Untersuchung zu den Rechnungsbüchern Wollebrand Geleynssen de Jonghs (1641–1643)*. 143 pp. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1vw0phx>
- Venezia, B. (2016). Searching for the Original Use of a Mysterious Glass Vessel. *The Metropolitan Museum of Art*: 1-8.
- Yügel, M. (2015). Woman and Dynasty in the early Sasanian Period. *Tarih Dergisi, Sayı*, 61, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: 1-17.